

## ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΑΛΗΘΕΙΑ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΠΕΡΙΚΛΗ Σ. ΒΑΛΛΙΑΝΟΥ

*Αὐτός πού ἐλέγχει τό παρελθόν ἐλέγχει τό μέλλον·  
καί αὐτός πού ἐλέγχει τό παρόν ἐλέγχει καί τό  
παραλθόν.*

Τζώρτζ "Οργουελ

### I. Ἀφηγηματική συνοχή καί ἱστορική φαντασία

Τό ἀνωτέρω παράθεμα εἶναι ἀρκετό γιά νά μᾶς ἐκφοβίση. Τό αἴτημα γιά ἀντικειμενική ἀλήθεια κατά τήν περιγραφή τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητας εἶναι τόσο πελώριο πού ἀπειλεῖ νά καταπνίξη ἐκ προοιμίου κάθε διάθεση γιά στοχαστικές ἀναζητήσεις. Ὁ "Οργουελ ἔχει περιγράψει πιστά τό «φρέαρ συντετριμμένον» τό ὁποῖο ὀρύξαμε γιά τόν ἑαυτό μας κατά τόν ἐκπνέοντα ἰδιαίτερα αἰώνα καί ἀπό τό ὁποῖο δέν ἔχουμε κατορθώσει ἀκόμα νά ἀνασυρθοῦμε: ὁ ὑλικῶς κυρίαρχος ὀρίζει τήν ἀλήθεια κατά βούλησιν. Ἀπό φιλοσοφικῆς ἀπόψεως διακρίνονται δύο ἐναλλακτικές ὁδοί: εἴτε ἡ ἀποδοχή τοῦ τετελεσμένου καί ἡ θεωρητική δικαιολόγησι μιᾶς ἀντικειμενικῆς κατάστασης πού φαίνεται νά ἀποκλείη κάθε κριτική ἀποστασιοποίηση ἀπό αὐτό πού ἐμπειρικά ὑπάρχει· εἴτε ἡ ἐπιμονή γιά τήν ἀνεύρεση τοῦ Ἀρχιμηδείου σημείου ἀπ' ὅπου ὁ στοχασμός διαμορφούμενος σέ αὐτόνομη κοινωνική δύναμη ἐπιβάλλει τήν ἐπιδίωξη τῆς ἀλήθειας σάν μιά ἀπό τίς αὐταξίες πού θεμελιώνουν τό ἀνθρώπινο εὖ ζῆν. Ἡ παροῦσα πρόταση ἐμπνέεται ἀπό τήν πεποίθησι ὅτι, ὅσο ἀπελπισ κι ἂν φαντάζη ὁ δεύτερος δρόμος, δέν ἔχουμε τό δικαίωμα νά τόν ἀπαρνηθοῦμε: ἡ παραίτησι στήν αὐτόματη ροπή τῶν πραγμάτων καί ἡ ὑποταγή στήν δύναμη αὐθεντιῶν πού διαμορφώνονται σέ ἕνα ἐπίπεδο ὑπερβατικό ὡς πρός τό ἐμπειρικό ὑποκείμενο πού ἀπαιτεῖ νά δρᾷ καί νά κρίνη «δι' ἑαυτό» θά ἐπρόδιδε τήν πολιτικήν ἐμπειρία τοῦ αἰώνα μας.

Ἄν ἡ ἱστορία ἔχει νά κάνη μέ τίς σχέσεις ζωντανῶν ὄντων πού ἀποβλέπουν στήν αὐτοσυντήρησι καί προαγωγή τους σέ ἕνα περιβάλλον ὑλικῆς σπάνιδος, τότε ἀναντίρρητα τό κεντρικό πρόβλημα ἐδῶ εἶναι ἐκεῖνο τοῦ ἐλέγχου, τῆς κυριότητος, τοῦ ἐξουσιασμοῦ. Στήν πολιτική ζωὴ ὁ ἐξουσιασμός πραγματώνεται μέσα ἀπό τήν χρῆσι τῆς ὑλικῆς ἰσχύος, ὡς σύστημα κοινωνικῶν καταναγκασμῶν καί ἀμοιβαίων ἀπαγορεύσεων πού μετουσιώνεται στίς προσήκουσες νομικές μορφές. Στό ἐπίπεδο ὅμως τῆς λογικῆς σκέψης ἡ κυριότητα πάνω στό κοινωνικό γίνεσθαι ἐπιτυγχάνεται μέσα ἀπό αὐτό πού ὁ Χέγκελ ὀνόμασε «στοχαστική ἱστορία»<sup>1</sup>. Δέν ζοῦμε ἀπλῶς τήν ἱστορική μας μοῖρα, ἢ μᾶλλον δέν εἶναι δυνατόν νά τήν ζήσουμε χωρίς ταυτόχρονα νά λογισθοῦμε ἀναφορικά μ' αὐτήν. Κάθε βιωμένη ἐμπειρία χωνεύεται νοητικά, μετατρέπεται δηλαδή σέ ἕνα σχῆμα σκέψης. Μέ τόν τρόπο αὐτό ὑπερβαίνουμε τήν ἱστορική περατότητα, ἀπαιτοῦμε νά βγοῦμε ἔξω ἀπ' αὐτήν τήν ἴδια στιγμὴ πού βρισκόμαστε πλήρως ἐμπλεγμένοι στόν ἴστό της. Ἡ στοχα-



στική προσέγγιση προς την ιστορία συνίσταται από στρατηγικές ιδιοποιήσεως τῶν πραγμάτων μέσω τοῦ λόγου, μέσα ἀπό τήν ἐπένδυση τῶν ὑλικῶν σειρῶν μέ ἔννοιες οἱ ὁποῖες ἀναδεικνύουν τό νόημα τῶν ιστορικῶν παθημάτων. Ἡ ἀπλή σκέψη ὅτι κάθε τι που γεννιέται μέλλεται νά πεθάνη δέν μπορεῖ νά γεννήσῃ παρά τήν ἀπόγνωση ἢ/καί τόν ἐπιθετικό μηδενισμό ἄν δέν προχωρήσουμε πέρα ἀπ' αὐτήν. Ἡ γραπτή ιστορία εἶναι ἐξ ὀρισμοῦ ἕνας λόγος, μιά *historia noumenon*, μιά ἀλληλουχία συμβάντων πού τήν ὑφαίνουμε γιά νά τήν ἀφηγηθοῦμε: παραθέτοντάς την δείχνουμε ὅτι μιά σειρά πράξεων διαθέτει μιά φαινομενική συνοχή, καί ἄρα εἶναι ὡς ἐκ τούτου δυνατόν νά τήν οἰκειοποιηθῇ ὁ νοῦς σάν ἕνα νοητό ὄλο.

Εἶναι ὁμῶς προφανές ὅτι αὐτή ἡ οὐσιώδης συνοχή τῶν ιστορικῶν βιωμάτων δέν εἶναι κάτι πού βρίσκουμε ἔτοιμο καί τελειωμένο ἔξω ἀπό τόν νοῦ, μέσα στήν ἴδια τήν κατασκευή τῶν πραγμάτων. Δέν εἶναι μιά ἀντικειμενική δομή πού ὑπάρχει ἀφ' ἑαυτῆς, καί τό μόνο πού χρειάζεται νά κάνη κανεῖς εἶναι ἀπλῶς νά τήν «διαβάσῃ» στό ὑπόστρωμα τῶν διαθέσιμων ὑλικῶν πειστηρίων. Δέν ὑπάρχει βέβαια ἀμφιβολία ὅτι ἡ ιστορική ἐμπειρία διαδραματίζεται πάνω σέ ἕνα ὑλικό (μέ τήν πλατύτερη ἔννοια) θεμέλιο. Ἀλλά, κατά πρῶτο λόγο, ἀπό τήν ὑποδομή αὐτή ἐλάχιστα μόνο ὑπολείμματα σώζονται. Εἶναι κοινός τόπος ὅτι ἡ θήρα τοῦ «σκληροῦ δεδομένου» στήν ιστορία δεινοπαθεῖ ἀπό τήν πρώτη στιγμή ἀπό τό γεγονός καί μόνο ὅτι τά δεδομένα στά ὁποῖα ἀποβλέπει δέν ἔχουν —ἐξ ὀρισμοῦ— ὑπόσταση μέσα στό ζωντανό παρόν. Ἀλλά ἄς ὑποθέσουμε ὅτι (ἀπό τίς ἐπιτυχίες τῆς ἀρχαιολογικῆς σκαπάνης ἢ τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐρευνας) κρατᾶμε ὄντως στά χέρια μας ἕνα σῶμα ὑλικῶν εὐρημάτων. Ἡ καθοριστική παραδοχή τῆς ιστορικῆς σκέψης εἶναι ὅτι ἀπό μόνη της ἡ ὑλική διάσταση ἑνός ιστορικοῦ φαινομένου δέν εἶναι ἰκανή γιά νά συγκροτήσῃ πλήρως τήν πραγματικότητά του ὡς τοιούτου. Αὐτό πού εἴμαστε πρὸς τόν σκοπό αὐτό ὑποχρεωμένοι νά κάνουμε εἶναι νά ἀποκρυπτογραφήσουμε τίς πολιτισμικές παραδοχές, πεποιθήσεις καί στάσεις οἱ ὁποῖες διαμόρφωσαν τήν πρακτική διαδικασία πού γέννησε τό ἀνά χειρας τέχνημα (π.χ. ἕναν ἱστάμενο ἀρχαϊκό ναό). Τό φυσικό ἀντικείμενο πού βλέπουμε μπροστά μας ἔξακολουθεῖ σιωπηλά νά ἐκθέτῃ, νά «δείχνῃ» τό σύστημα θεωρητικῶν καί ἠθικῶν μελημάτων πού παρακίνησαν μιά συγκροτημένη ἀνθρώπινη ομάδα (πού δέν ὑπάρχει πλέον) νά τό δημιουργήσῃ. Αὐτά (τά παρωχημένα τώρα) νοήματα διαποτίζουν τά ὑλικά μέλη τοῦ ιστορικοῦ ἀντικειμένου τό ὁποῖο ἔχουμε ἐνώπιόν μας καί ὑποβάλλουμε ἐνδεχομένως σέ ὄλους ἐκείνους τούς ἐργαστηριακούς ἐλέγχους πού κάνει δυνατούς ἡ ἐπιστήμη. Καί αὐτά συγκροτοῦν τήν ταυτότητά του ὡς μέλους μιᾶς ιστορικῆς, καί ὄχι μιᾶς ἀπλῶς φυσικῆς ἀλληλουχίας. Ὁ ιστορικός χρόνος δέν εἶναι ἀπλῶς μιά ποσοτική διαδοχή καί συσσώρευση ὑλικῶν, ἀλλά μιά τελολογικά συγκροτημένη δυναμική πού κυβερνᾶται ἀπό συμπλέγματα νοημάτων<sup>2</sup>.

Μιλῶντας γιά τό ὑλικό ὑπόστρωμα ἀνακύπτει καί μιά πρόσθετη ἐπιπλοκή. Τά φυσικά ὑπολείμματα (ἀκόμα καί δεόντως ἐρμηνευμένα κατά τίς προδιαγραφές τῆς προηγούμενης παραγράφου) βρίσκονται διασπαρμένα κατά ἐντελῶς τυχαῖο τρόπο. Γιά νά προκύψῃ λοιπόν τό στοχαστικό ὄλο στό ὁποῖο ἀποβλέπει τό ἀναδρομικό βλέμμα τοῦ μελετητῆ χρειάζομαστε μιά περαιτέρω ἐνεργητική πράξη τῆς «ιστορικῆς φαντασίας»<sup>3</sup>: δουλεύοντας μέ μίαν προκαταρκτική ὑπόθεση ὡς πρὸς τό πολιτισμικό νόημα, ὡς πρὸς τό γενικό «πνεῦμα» πού διαπερνᾶει καί ἐμφαίνεται μέσα ἀπό



ὅλες τίς δημιουργικές ἐκφράσεις μιᾶς ἱστορικής κοινότητας, πετυχαίνει ἓνα συνοπτικό λόγο ὁ ὁποῖος ἐπιβάλλει μιάν ἀφηγηματική καί ἐρμηνευτική συνοχή πάνω στά ὕλικά πού χειρίζεται, μιᾶ συνοχή πού χωρίς αὐτή τά δεδομένα θά ἀποτελοῦσαν ἓνα αἴνιγμα μᾶλλον παρά τό ἀντικείμενο μιᾶς νοητικῆς πράξης: ἀπλῶς δέν θά εἶχαν κατανοηθῆ.

Αὐτήν τήν θεμελιωδῶς ἐνεργητική διάθεση τοῦ ἱστορικοῦ λόγου ὡς πρός τά πράγματα πού πρόκεινται ἐνώπιόν του διέγνωσε ἀπό τήν πρώτη στιγμή ἡ νεώτερη φιλοσοφία τῆς ἱστορικότητας, ἀρχίζοντας μέ τόν μεθοδολογικό ἀντικαρτεσιανισμό τοῦ Βίκο, καί τήν διερεύνηση τοῦ «πνεύματος τῶν νόμων» ἀπό τόν Μοντεσκιέ, διά μέσου τῆς Ἑγελιανῆς θεωρίας τοῦ «ἱστορικοῦ πνεύματος», μέχρι τήν κριτική τῆς θετικιστικῆς μεθόδου ἀπό τόν Κόλλινγκουντ. Τό παρελθόν λοιπόν εἶναι — καί ἀπό τήν πλευρά τῆς κοινότητας πού τό βίωσε ἀλλά καί ἀπό τήν σκοπιά τοῦ νοῦ πού προσπαθεῖ σήμερα νά τό ἀναπλάσῃ— ἓνα δημιούργημα τῆς συλλογικῆς συνείδησης πού ἀναδεικνύεται σέ ἱστορική δύναμη μετατρέποντας τίς ιδέες της σέ κοινωνικές πραγματικότητες. Αὐτό εἶναι τό νόημα τῆς προκλητικῆς τοποθέτησης τοῦ Κόλλινγκουντ ὅτι τό παρελθόν εἶναι μιᾶ «ιδέα». Καί μάλιστα μιᾶ ιδέα πού συγκροτεῖται πάνω στή βάση μιᾶς σειρᾶς ἐκ τῶν προτέρων ἐννοιῶν οἱ ὁποῖες πηγάζουν βέβαια ἀπό τή (συλλογική) συνείδηση πού στοχάζεται πάνω στό παρελθόν, δηλαδή ἀναγκαστικά τήν συνείδηση τοῦ σήμερα<sup>4</sup>. Καί ὑπάρχουν —προσθέτει— τόσα παρελθόντα ἀκριβῶς ὅσα παρόντα<sup>5</sup>. Μιᾶ φόρμουλα τοῦ Γουώλς<sup>6</sup> ἐκφράζει τήν ἴδια ἀντίληψη ἀπό τήν μεθοδολογική της ἔποψη: ἡ συγκρότηση ἑνός ἱστορικοῦ λόγου δέν εἶναι δυνατή χωρίς τήν δημιουργική «συνάρθρωση τῶν ἐπαγωγῶν», χωρίς δηλ. τήν κατάταξη ἀπό τόν στοχασμό τῶν ἐμπειρικῶν δεδομένων κατά μιᾶ ὀργανική τάξη, τήν ἐπίταξή τους καί τήν ἀνάπτυξή τους μέσα στό πλαίσιο μιᾶς συνολικῆς δομῆς ἡ ὁποία εἶναι —ἐπειδή δέν μπορεῖ παρά νά εἶναι— αὐτοδύναμο ἔργο τοῦ θεωρητικοῦ νοῦ ἀφοῦ ἀλλοιῶς δέν ὑπάρχει.

## II. Ἡ ἰδεολογία στήν ἱστορική σκέψη

Ἐκ τῶν προηγουμένων συνάγεται ὅτι ἡ ἱστορία εἶναι κατ' ἐξοχήν τό πεδίο γιά τήν κατασκευή καί τήν δοκιμή ἰδεολογικῶν σχημάτων. Κάθε τύπος ἱστορικής γραφῆς (καί δέν ἀναφέρομαι ἐδῶ σέ φιλοσοφίες τῆς ἱστορίας ἀλλά σέ ἀφηγηματικές ἀνασυγκροτήσεις τῶν ἱστορικῶν πεπραγμένων) ἐμφορεῖται ἀπό ἓνα σῶμα ἰδεολογικῶν ὑποθέσεων, ἐπειδή μόνο μιᾶ ἐκ τῶν προτέρων ἐξηγητική ὑπόθεση κάνει δυνατή τήν ἐπιλογή ἀνάμεσα στήν πληθώρα ἀτομικῶν δεδομένων τά ὁποῖα ἀπό μιᾶ καταγράφουσα, ἐμπειρική σκοπιά δέν ἐμφαίνουν καμμιά ἀναγκαῖα καί αὐταπόδεικτη συνάφεια. Ἄκόμα καί οἱ πιό ὕλιστικά προσανατολισμένες μορφές μελέτης χαρακτηρίζονται ἀπ' αὐτήν τήν προκαταρκτική ἐπιλογή ἑνός ἐρμηνευτικοῦ κλειδιοῦ πού συγκροτεῖ τό ὕλικό τους σέ λογικά ἀρθρωμένα ὁλόγητα. Ἄς ἀναλογισθοῦμε π.χ. τήν σχολή ἱστορικής σκέψης πού κατάγεται ἀπό τήν μεθοδολογική προβληματική τοῦ περιοδικοῦ *Annales*, μέ ἐξέχοντα ἐκφραστή τόν Φ. Μπρωντέλ. Ἐδῶ ἡ ἔμφαση στίς «ἀόρατες» —ἀπό τήν σκοπιά τῆς παραδοσιακῆς πολιτικῆς καί προσωποκεντρικῆς ἱστορίας— διεργασίες τῆς ἀλληλενέργειας τῆς ἀνθρώπινης κοινότητας μέ τό φυσικό της περιβάλλον ὁδηγεῖ σέ μιάν αἰτιοκρατία, ὅπου οἱ



γεωγραφικές, δημογραφικές και οικονομικές έρευνες οδηγούν στην υπαγωγή των υποκειμένων στις παγιωμένες υλικές δομές (της «μακράς διαρκείας») με αποτέλεσμα την αποπροσωποποίηση και αποϊδεοποίηση της ιστορικής πράξης. Η πιο πρόσφατη τροπή προς την κατεύθυνση μιās μελέτης των συλλογικών «νοοτροπιών» (mentalités) έμφορεϊται από την διάθεση για την αναζωογόνηση ενός διαφορετικού θεωρητικού υποδείγματος (paradigm), αναγνωρίζοντας την αυτόνομη δράση και αποτελεσματικότητα των στοιχείων της κοινής συνείδησης που όχι μόνο καθορίζονται αλλά ταυτόχρονα καθορίζουν τό υλικό υπόστρωμα πάνω στο οποίο φύονται. Η αντίληψη αυτή, όπως είναι προφανές, βάζει φραγμό σε μιὰ μάλλον υπεραισιόδοξη τάση που κυριαρχούσε στην λεγόμενη «νέα ιστορία» νά αναχθῆ ὁ ιστορικός λόγος (κυρίως μέσα από ποσοτικές αναλύσεις) σε εκείνον των υπολοίπων κοινωνικών ἐπιστημῶν. Η ροπή ὁμως προς την «σκληρή» ἐπιστημονικότητα και ἡ ταύτιση της ἔννοιας της τελευταίας με την ποσοτική ἀνάλυση είναι διπλά ἀμφιλεγόμενη γιατί προδικάζει την ἔκβαση μιās παρατεταμένης μεθοδολογικής ἀντιδικίας —που διαρκεῖ ἀπό τό τέλος τουλάχιστον τοῦ 19ου αἰ. — σχετικά με τό ἂν είναι δυνατόν ἡ «ἰδιογραφική» (κατά τόν ὄρο τοῦ Βίντελμπαντ)<sup>7</sup> δουλειά των κοινωνικών ἐπιστημῶν νά γίνῃ κατανοητή με ἀναφορά στο ἐξηγητικό πρότυπο που ἰσχύει στις «νομοθετικές» ἐπιστῆμες της φύσης. Ἀπό τήν ἄλλη βέβαια μεριά ἡ ἀπομάκρυνση ἀπό τά παρατηρήσιμα συστατικά της ιστορικής ζωῆς που σηματοδοτεῖ ἡ ἱστορία των «νοοτροπιῶν» ἐνισχύει στο ἔπακρο τό ἰδεολογικό στοιχείο της ιστορικής ἔρευνας. Ἐξ ὀρισμοῦ οἱ συλλογικές μεταφυσικές, θρησκευτικές και ἠθικές παραδοχές που διαχέονται μέσα σε ἕνα κοινωνικό σῶμα και χρωματίζουν κάθε πτυχῆ της δράσης του δέν είναι φυσικά ἀντικείμενα ἀπό κείνα που συλλαμβάνονται ἀπό το δίχτυ της κοινῆς ἢ της ἐπιστημονικῆς παρατήρησης. Ἀπό τήν σκοπιά αὐτή ἡ ἱστορία κινδυνεύει νά ξεαερωθῆ τελείως, με τόν λόγο της ταυτιζόμενο με τά φληναφήματα της φαντασίας τοῦ κάθε εὐφυοῦς ἑρμηνευτῆ.

## II. Λόγος και ἀντικειμενικό γεγονός

Τό ἰδεολογικό πλαίσιο μέσα στο οποίο ἐξυφαίνεται ὁ κάθε ιστορικός λόγος είναι ἄραγε ἀναγκαστικά κάτι τό «κακό»; Ἡ ἀνασυγκρότηση της ιστορικής ὕλης ἀπό μιάν υποκειμενική σκοπιά (ἀτομική ἢ συλλογική) είναι μήπως μοιραία ἀναφορικά με τήν ὑποτιθέμενη δέσμευση τοῦ ἐπιστημονικοῦ μελετητῆ στην διακρίβωση τοῦ «πῶς ὄντως ἔγινε τό πρᾶγμα», wie es eigentlich gewesen ist κατά τήν παροιμιώδη διατύπωση τοῦ Ράνκε; Ὁ ιστορικός λόγος, λέει ὁ Χέγκελ, είναι μιὰ δημιουργική σύμμιξη των res gestae και της historia rerum gestarum<sup>8</sup>. Ἐάν ὁμως είναι ἀδύνατον νά ξεχωρίσῃ «κλινικά» τό ἕνα ἀπό τό ἄλλο —τό ἀντικειμενικό δηλ. τεκμήριο ἀπό τήν θεωρητική μήτρα ἐντός της ὁποίας ἀναδεικνύεται σε γεγονός για μιὰ συνείδηση— μήπως αὐτό συνεπάγεται τήν παντελῆ ἐννοιολογική και μεθοδολογική ἐξαφάνιση τοῦ πρώτου; Ἐάν ἦταν ἔτσι τότε τό μόνο που θά μᾶς ἔμενε θά ἦταν ἰδεολογικές και μόνο ἀναπαραστάσεις ἀσυμβίβαστες ἀναμεταξύ τους, που ὁμως ἡ κάθε μιὰ είναι αὐτομάτως και αὐτοδικαίως ἐπιστημονικά κυρωμένη ἀπό τό ταυτολογικό γεγονός ὅτι ἀποτελεῖ μιὰ συγκροτημένη ἰδεολογική ἄποψη. Εἴμαστε διατεθειμένοι νά «ζήσουμε» με τήν παραδοχή αὐτή, με τήν σκέψη δηλ. ὅτι κάθε



ιδεολογική θέση γεννάει από μέσα της τά πειστήρια πού τήν αποδεικνύουν καί ὅτι δέν υφίσταται κανένα σῶμα αντικειμενικῶν πραγμάτων ανεξαρτήτων ὄντολογικῶς ἀπό τούς ἀφηγηματικούς λόγους πού ἐπινοοῦμε; Σέ τέτοια περίπτωση ὁ ὅρος ἀλήθεια μόνον ὁμωνύμως θά ἐχρησιμοποιεῖτο στό ἐπίπεδο τοῦ ἱστορικοῦ στοχασμοῦ, μέ μόνη τήν ἐμπειρική ἐπιστήμη νά παρέχη τά μεθοδολογικά ἐχέγγυα γιά τόν ὀρισμό καί τήν πραγμάτωση τοῦ κατ' ἐξοχήν ἐπιστημικοῦ ἐκείνου στόχου. Ἀπό μιά τέτοια σκοπιά ἡ ἱστορία δέν παρέχει ἰσχυρά τῇ ἐννοία γνώση. Πρόκειται γιά μιά θέση πού διατυπώνεται γιά πρώτη φορά τά νεώτερα χρόνια ἀπό τόν Ντεκάρτ, ἐπαναλαμβάνεται ἀπό τόν Κάντ κατά τήν καθαρά ἐπιστημολογική καί ἀντιϊστορική φάση τῆς σκέψης του (στήν πρώτη *Κριτική*) καί ἐπιβεβαιώνεται στίς μέρες μας ἀπό τόν Πόππερ.

Θά ἐπιθυμοῦσα νά ἐπιχειρηματολογήσω ὅτι δέν εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά δεχτοῦμε τό παραπάνω δίλημμα καί τό μηδενιστικό συμπέρασμα στό ὁποῖο μᾶς ἐξώθει. Καί —παραδόξως— φαίνεται νά εἶναι αὐτή ἡ ἴδια ἡ φύση τῆς ἱστορικῆς σκέψης πού μᾶς σώζει ἀπό τήν διαφαινόμενη ἐπιστημική ἀπελπισία. Ὁ τρώσας καί ἰάσεται: ἂν τό θεωρητικό τόλμημα τοῦ ἱστορικοῦ στοχασμοῦ εἶναι ἡ ἰδιοποίηση ἀπό τόν λόγο τῆς ὠμῆς ὕλης τῆς ζωῆς, τότε ἡ παρουσία αὐτῆς τῆς ὕλης (πού εἶναι αὐτοφυῆς καί αὐτοδύναμη, καί ἄρα δέν δύναται νά τήν μηδενίσῃ οὔτε καί τό πῶς περίτεχνα κατασκευασμένο ἰδεολογικό οἰκοδόμημα) θά ἐξασφαλίσῃ —σέ τελευταία στιγμή— τήν ἀνατροπή τοῦ θεωρητικοῦ σχήματος τό ὁποῖο τήν ἀφήνει ἐνδεχομένως ἐξω. Ὅσο περισσότερους καί πῶς εὐφάνταστους «ἐπικύκλους» κι ἂν προσθέσῃ κανεῖς σέ ἓνα ἐρμηνευτικό σχῆμα τό ὁποῖο βρίσκεται σέ θεμελιώδη ἀναντιστοιχία μέ τήν πραγματικότητα ἡ ἴδια ἡ ἱστορική δυναμική θά γεννήσῃ τίς συνθηκικές (διανοητικές καί κοινωνικές) γιά τήν ἀποσύνθεσή του: γιατί, ἀπό θεμελιώδη λογική ἀρχή, ἡ πραγματικότητα δέν μπορεῖ νά πάσῃ νά εἶναι πραγματική, καί ἄρα ἂν ἀναδυθῇ τό δίλημμα «ἢ τήν ἰδέα ἢ τήν ζωντανή πράξη» εἶναι ἀνυπόφορο λογικά καί ὑπαρκτικά νά διαλέξῃ κανεῖς τό πρῶτο. Μιά ἱστορική θεωρία, ἡ ὁποία εἶναι δεσμευμένη μόνο στόν ἑαυτό της, αὐτοαναιρεῖται ὡς ἱστορική θεωρία καί ἔχει ἤδη πάσῃ νά λειτουργῇ. Ἡ πρωταρχική *ἀναφορικότητα* τοῦ ἱστορικοῦ λόγου, τό γεγονός δηλ. ὅτι δείχνει πρὸς κάτι τό ὁποῖο εἶναι ἐξω ἀπ' αὐτόν, πρὸς ἐκεῖνο τό σκοτεινό σῶμα τῶν παθῶν καί τῶν ἔργων πού εἶναι τό ὕλικό περιεχόμενο τοῦ συλλογικοῦ βίου, εἶναι αὐτό πού τελικά διασφαλίζει τήν ἰδεολογικότητα ἀπό τό νά καταστήσῃ ἰδεοληψία καί σκοταδιστικός μυστικισμός.

Ὅσο μιά ἰδεολογία λειτουργεῖ, ἡ δύναμή της νά ἐπηρεάζῃ τήν πραγματικότητα ὀφείλεται ὄχι κυρίως στήν ἐσωτερική λογική της συνεκτικότητα, ἀλλά στό σῶμα τῶν πραγματικῶν δεδομένων τά ὁποῖα ἐνοποιοῦνται καί ποτίζονται μέ νόημα μέσα στήν μήτρα τῆς λογικῆς ὑπόθεσης ἡ ὁποία τήν ἐμπνέει. Χωρίς αὐτήν τήν ἐπίκληση τῆς πραγματικότητας καμμιά ἰδεολογία δέν θά ἦταν σέ θέση νά κινητοποιήσῃ τίς δημιουργικές δυνάμεις κοινωνικῶν ὁμάδων.

Ἄν δέν ὑπάρχῃ πραγματολογικό ὑπόβαθρο εἶναι ἀδύνατον νά συγκροτηθῇ μιά ἱστορική ἰδεολογία. Αὐτό σημαίνει ὅτι ἡ διάκριση ἀνάμεσα στό «σκληρό δεδομένο» καί στήν ὑποκειμενική σκοπιά ἀπό τήν ὁποία ἐρμηνεύεται ἀποτελεῖ κρίσιμη ἐπιστημολογική προϋπόθεση γιά νά κατανοήσουμε τήν ἴδια τήν δυνατότητα μιᾶς ἰδεολογικῆς σύλληψης. Ἡ ἰδεολογία εἶναι ἐρμηνεία τοῦ πραγματικοῦ κι ὄχι ἐρ-



μηνεία tout court. Μιά έρμηνεία άνευ άντικειμένου δέν είναι έρμηνεία. "Αν δέν ύπάρχει πραγματικότητα τότε δέν ύπάρχει καί έρμηνευτική πράξη. "Όσο δύσκολος κι άν είναι πρακτικά (καί όχι λιγώτερο, παρεμπιπτόντως, στό πλαίσιο ενός μεθοδολογικού θετικισμού) ό χωρισμός άνάμεσα στά δύο συστατικά, τό ύποκειμενικό καί τό άντικειμενικό, τά όποία συγκροτούν μία κοσμοθεωρία, άλλο τόσο θεωρητικά άνυπέρβλητος είναι, όταν κανείς προσπαθει νά έξηγήσει τήν διασύνδεση τοϋ λόγου μέ τήν υλική ζωή. "Ακόμα καί για τόν Χέγκελ ήταν σαφές ότι μέ τόν ίδιο τρόπο πού ή φιλοσοφία τής φύσης έχει σαν έπιστημολογικό της προαπαιτούμενο τά άποτελέσματα τής πειραματικής έρευνας, έτσι καί ή φιλοσοφία τής ιστορίας χτίζεται στό θεμέλιο τής κοινώς νοουμένης ιστορικής γνώσης, τής ευρύτατης δυνατής έξοικείωσης μέ τά εμπειρικά δεδομένα καί τεκμήρια. "Η "Εγγελιανή ρήση ότι ή μόνη ύπόθεση τήν όποία εισάγει ή φιλοσοφία στην μελέτη τής ιστορίας είναι εκείνη τής λογικότητας<sup>9</sup> σημαίνει ακριβώς ότι τό έργο τοϋ στοχασμοϋ είναι νά ένοποιήσει, έμβάλλοντας σέ αυτό μία τελολογική δυναμική, ένα σωμα εμπειρικών γνώσεων πού χωρίς τήν ένοποίηση αυτή θά παρέμεναν διάσπαρτες καί χωρίς ένα κατευθυντήριο νόημα νά τίς διαπερνάη. Καί από τήν σύλληψη αυτή δέν συνάγεται παρά καταχρηστικά κάποια άκατάλλακτη έχθρότητα άνάμεσα στην ιδεολογία καί τήν εμπειρία.

"Ακόμα λοιπόν καί ή πιό άλλόκοσμη ιδεολογία έχει ως ιδεολογία φυσικές συνέπειες: καί αυτό μάς προσφέρει τό θεωρητικό άνοιγμα πού ζητάμε όταν αναρωτιόμαστε άν είναι δυνατόν νά διαψεύδεται ιστορικά ένα σύστημα λόγων πού δέν καταγράφει απλώς τά πράγματα αλλά τά συγκροτεί σέ κόσμο μέσα από ένα έρμηνευτικό πρίσμα. "Όσο καλά κι άν είναι θωρακισμένη από λογικής άπόψεως μία κοσμοθεωρία, ή ανάγκη πού έχει πάντα νά χτίζεται πάνω σέ ένα υλικό βάθρο συνιστά τήν "Αχίλλειο πτέρνα της: μία ιδεολογία πού ξεπερνάει τελικά ένα όρισμένο κατώφλι ψεύδους, εκείνη δηλ. πού άδειάζει τόσο ριζικά από άντικειμενικό περιεχόμενο ώστε παύει πιά νά έχει μία οϋσιαστική σύνδεση μέ τίς άνάγκες τών κοινωνικών ύποκειμένων στά όποία άπευθύνεται, καί τά όποία άρνοϋνται ως έκ τούτου νά στοιχηθοϋν υπό τόν λόγο της, είναι εκείνη πού κινδυνεύει νά άποδειχθῆ ιστορικά διαψευσμένη.

#### IV. "Η αλήθεια σαν κανονιστικό ιδεώδες

"Εχουμε συνηθίσει, σύμφωνα μέ μία κυρίαρχη έκδοχή, νά όρίζουμε τήν ιδεολογία ως «ψευδή συνείδηση». "Αν όμως αληθεϋουν τά παραπάνω, τότε θά πρέπει νά παραδεχθοϋμε ότι ό όρισμός αυτός δέν είναι παρά ή μισή άν όχι καί λιγώτερη αλήθεια. "Η ιδέα μιās «ψευδοϋς συνείδησης» πού μέσα από κάποιους μηχανισμούς κοινωνικοπολιτικού έξουσιασμοϋ επιβάλλεται από τά έξω σέ μιάν άλογη καί άβουλη συλλογή όντων, πού ύπάρχουν μόνο για νά άποτελοϋν τό άψυχο υλικό τής ιστορικής διαδικασίας, κατάγεται κατευθείαν από τήν μηχανιστική έκδοχή τοϋ λόγου στην σκέψη τοϋ Διαφωτισμοϋ. Καί ή αντίστροφη πλευρά της δέν είναι τίποτε άλλο από τήν αντίληψη ότι αυτή ή άδρανής μάζα δέν μπορεί νά «σωθῆ» παρά άν αναδυθοϋν εκείνες οι φωτισμένες πρωτοπορίες πού θά τής ένσταλάξουν, παρά τήν θέλησή της κιόλας, τίς ιδέες τοϋ καθαροϋ λόγου ή κοντύτερα σέ μάς τής ιστορικής



της προοπτικής. Οί δ'όλεθριες θεωρητικές και —κυρίως— κοινωνικές συνέπειες αὐτῶν τῶν ἀντιλήψεων εἶναι πιστεύω σήμερα προφανεῖς. Μιά ἰδεολογία δέν εἶναι μόνο ψέμα, ἀλλά ἓνα μείγμα ἀλήθειας καί ψεύδους, καί μάλιστα σέ τέτοια ἀναλογία πού νά ἐπιτρέπη τήν κινητοποίηση τῶν συνειδήσεων πού θά ἀποτελέσουν τούς κοινωνικούς της ἐκτελεστές. Ἡ ἀλήθεια της εἶναι τό μέρος ἐκεῖνο τῆς ἐμπειρικῆς της ἀναφορᾶς πού φαίνεται, κάτω ἀπό τίς δεδομένες συνθηκες ἐκφορᾶς καί διήθησης τοῦ λόγου της στόν κοινωνικό ἴστό, νά ἀνταποκρίνεται στίς ζωτικές ἀνάγκες ἑνός τμήματος τοῦ κοινωνικοῦ σώματος. Καί τό τελευταῖο δέν μπορεῖ νά τό ἀποφασίσῃ παρά αὐτό τό ἴδιο τό συλλογικό ἱστορικό ὑποκείμενο στό ὁποῖο παραπέμπει ἡ συγκεκριμένη κοσμοθεωρία, γιατί σέ διαφορετική περίπτωση θά ἔπρεπε νά ποῦμε ὅτι ἡ ἱστορία εἶναι κάτι πού διεξάγεται πάνω ἀπό τά κεφάλια καί τά μυαλά τῶν ζωντανῶν μετόχων της, δέν εἶναι παρά ἓνα παιγνίδι ἀνάμεσα σέ ὑπερβατικές αὐθεντίες, μιά μάχη θεῶν καί τιτάνων πού ἡμεῖς στήν καλλίτερη περίπτωση παρακολουθοῦμε ἀπό μακρῶς προσευχόμενοι νά νικήσῃ «ὁ δικός μας». Αὐτή ἡ θεολογική ἀντίληψη τῆς Ἱστορίας —κατά τῆς ὁποίας μᾶς εἶχε προειδοποιήσει ἀκόμα καί ὁ Μάρξ— ὅσο εὐλογη κι ἂν φαινόταν σέ ἐποχές ὅπου σημαντικά κομμάτια τοῦ κοινωνικοῦ σώματος ἦταν ὄντως βίαια ἀποκομμένα ἀπό τήν πολιτική πράξη καί τήν διανοητική καλλιέργεια δέν εἶναι δυνατόν νά προβάλλεται στήν σύγχρονη ἐποχή, ὅπου τό αἶτημα τῆς δημοκρατικῆς συμμετοχῆς εἶναι πιά θεωρητικό καί πολιτικό κεκτημένο. Γιά νά χρησιμοποιήσουμε τήν ὀρολογία τοῦ Μάννχαϊμ, ὅλες οἱ ἰδεολογίες εἶναι «*sieinsgebunden*»<sup>10</sup>, μ' ἄλλα λόγια ἀποτελοῦν τήν αὐθόρμητη μετουσίωση σέ θεωρητικούς λόγους καί ἀξιολογικές προτιμήσεις τῶν ζωτικῶν διαφερόντων τῆς κάθε κοινωνικῆς ὁμάδας. Συνυφαίνονται συνεπῶς μέ τά ἱστορικά τέλη τῶν ἐκφραστῶν τούς ὅπως ἐκεῖνοι τά ζοῦν καί τά ἐννοοῦν. Ἄρα ἡ ἰδεολογικότητα δέν μπορεῖ μέ κανένα τρόπο νά ταυτισθῇ μέ τήν παντελεῖ συσκότιση καί ἀπόκρυψη τῶν ἀληθινῶν κοινωνικῶν σχέσεων καί ἱστορικῶν ροπῶν, μέ κάποιας μορφῆς συλλογική παράκρουση ὑπό τήν ἐπήρεια διαφόρων «ὀπίων». Ἡ πρόταση αὐτή —πού ἀποτελεῖ τήν πιά καρποφόρα ἐξέλιξη στήν κοινωνική θεωρία τῆς ἰδεολογίας ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Μάρξ— δίνοντας τήν ἔμφαση στήν ζωτική καί ἀμφίδρομη σχέση ἀνάμεσα στήν ἰδέα καί στήν κοινωνική πράξη ἀνοίγει ταυτόχρονα τόν δρόμο καί γιά τήν ριζική κριτική τῆς ἰδεολογίας, καί ὅσο παράδοξο κι ἂν ἤχη ἀνοίγει ἓναν πλάγιο καί σκολιό δρόμο πίσω πρὸς τήν ἔννοια τῆς ἀλήθειας —ἢ τοῦ μή ψεύδους τουλάχιστον.

Ἐπειδή ἡ ἰδεολογία εἶναι ἀναγκασμένη νά δουλεύει ταυτόχρονα καί μέσα καί ἔξω ἀπό τό ὑλικό ὑπόστρωμα στό ὁποῖο παραπέμπει, εἶναι ἐξ ἀνάγκης —γιά νά χρησιμοποιήσουμε μίαν ἐκφραση τοῦ Μπρέχτ— «*χοντροκομμένη σκέψη*», *plumpes Denken*. Γιά νά ἐπιτύχῃ τήν συνθετική συνάρθρωση τῶν δεδομένων εἶναι ὑποχρεωμένη νά παραλείψῃ πράγματα, νά ἀγνοήσῃ ἄλλα, νά ἀποσιωπήσῃ ἐντελῶς μερικά, καί στήν ἀκραία περίπτωση νά ἐξαλείψῃ ἀπό τό ἀρχεῖο τῶν ἱστορικῶν πειστηρίων κάποια δεδομένα πού ὄχι ἀπλῶς δέν ἐντάσσονται στό θεωρητικό σχῆμα ἀλλά προσβάλλουν ἄμεσα τούς κεντρικούς του ἰσχυρισμούς, θά μπορούσαν δηλ. νά λειτουργήσουν ὡς κάποιο δυνητικό «κρίσιμο πείραμα» πού θά τό ἔθετε ἐκτός μάχης. Ὁ λόγος ἀποφασίζει, λέει ὁ Χέγκελ, ποιό ἐμπειρικό δεδομένο ἔχει ἢ δέν ἔχει πραγματικότητα μέ τήν ἰσχυρά ἔννοια τοῦ ὄρου (*Wirklichkeit*). Καί ἐδῶ



βέβαια φωλιάζει ο θανάσιμος κίνδυνος: η απαίτηση δηλ. για την επικυριαρχία της ιδεολογίας πάνω στην επιστημονική έρευνα και τον κριτικό λόγο, επιβολή που σε τελευταία ανάλυση ασκείται με εξωεπιστημονικά μέσα καταλήγοντας έτσι στην υποδούλωση του στοχασμού στην πολιτική σκοπιμότητα. Κατά παράδοξο όμως τρόπο αυτή η διαστροφή του ιδεολογικού λόγου σε διανοητικό εξουσιασμό, εκτρέφει τα όπλα που θά την κατανικήσουν.

“Όσο πιο θεωρητικά βίαιη καταντάει μια ιδεολογία (μια διανοητική βία που εκφράζεται και με τό λεξιλόγιο που χρησιμοποιεί με προτιμώμενες κατά κανόνα τις στρατιωτικού τύπου εικόνες και μεταφορές, αλλά και με την θεσμική περιχαράκωση που έχει πετύχει μέσα στην κοινωνία —έχοντας «δικές της» έφημερίδες, ραδιοφωνικούς σταθμούς, έρευνητικά ιδρύματα κτλ.— με τρόπο που νά αποκόπτεται από κάθε διανοητική έπαφή με τα αντίπαλα «στρατόπεδα») τόσο πιο προφανές γίνεται ότι περνάει μια βαθειά δομική κρίση, ότι είναι στά πρόθυρα μιās κατάρρευσης. Η έμμογή σε κάποιαν «όρθοδοξία» δέν φανερώνει παρά τό ότι η έν λόγω ιδεολογία αντιμετώπιζει θεμελιακή δυσκολία στό νά χωρέση τά αντικειμενικά δεδομένα μέσα στό λογικό της σχήμα. Και όσο πιο κοντά έρχόμαστε στό ιστορικό παρόν τόσο πιο έντονα δυστροπεί ή αντικειμενική πραγματικότητα: προς όλες τις ιδεολογίες, αλλά ιδιαίτερα προς εκείνες που έχουν πιο έντονο τον αποκλειστικό χαρακτήρα. Για τά υποκείμενα του κοινωνικού παρόντος τά ιστορικά δεδομένα είναι αυτές καθαυτές οι βιωμένες κοινωνικές τους εμπειρίες και ένεργές μνήμες. Έάν η προκρούστεια κλίνη ενός κοσμειδώλου απειλεί νά άγνοήση ή νά αποκλείση τά πιο κρίσιμα βιώματα μιās ιστορικής ομάδας, τότε η ένοποιητική και νοηματοδοτική λειτουργία του έν λόγω σχήματος έχει έξαντλήσει τις δυνατότητές της. Αυτό που παρακολουθοῦμε σάν συνέπεια είναι η έξέγερση της πραγματικότητας κατά της θεωρίας που προσιωνίζει τον ιστορικό θάνατο ή διάψευση της τελευταίας.

“Όσο πιο κοντά πλησιάζουμε στό ιστορικό παρόν ή τελειοποίηση των τεχνικών για την συλλογή, καταγραφή και άποθήκευση των δεδομένων, ή ανάπτυξη της συλλογικής τεχνητής μνήμης, μεγαθύνει κατ’ ασύλληπτο τρόπο την ύλική βάση πάνω στην όποια πυργώνεται ή ιστορική σκέψη. Κάτω από τις σύγχρονες συνθήκες καθίσταται όλο και λιγώτερο πιθανό ότι ένα συγκεκριμένο ιδεατό σχήμα θά άποδειχθή από μόνο του ικανό νά τακτοποιήση όλόκληρη την κλίμακα των ανθρώπινων φαινομένων κάτω από μια και μόνο έρμηνευτική στέγη, αποκλείοντας έτσι κάθε έναλλακτική συγκρότηση του πραγματικού. Αυτή είναι μια έξοχη επιστημολογική ευκαιρία. Ο όλόκληρωτικός έλεγχος από μια κεντρική έξουσία του σώματος των ιστορικών πειστηρίων που τόσο φοβόταν —και ποιός μπορεί νά τον κακίση;— ό “Οργουελ την δεκαετία του τριάντα γίνεται σήμερα όλο και λιγώτερο δυνατός άκριβώς λόγω της διασποράς της πληροφορικής τεχνολογίας και της άμεσότερης πρόσβασης του άτομου στό ιστορικό γίνεσθαι χωρίς την διαμεσολάβηση των «φωτισμένων πρωτοποριών» που άπαιτούσε και η θετικιστική και η ιστοριστική σκέψη του 19ου αί.: άκριβώς όπως τό είχε προείδει ανάμεσα στους ριζοσπάστες κριτικούς της ιδεολογίας μόνο ό προφητικός νοῦς του Βάλτερ Μπένιαμιν<sup>11</sup>.

“Όποιο θεωρητικό παράδειγμα (paradigm) ισχυρισθή ότι είναι δυνατόν νά υπο-



τάξη τήν ἀπειρία τῶν ἀνθρωπίνων φαινομένων πού ἔχει ἀναδείξει ἡ σύγχρονη ἐμπειρική ἔρευνα σέ μία καί μόνο ἐξηγητική ὑπόθεση εἶναι γιά τήν ἐπιστημονική συνείδηση τῶν ἡμερῶν μας τουλάχιστον καταγέλαστο. Στήν πράξη θά βρῆ τόν ἑαυτό του ἀντιμέτωπο μέ μιά πραγματικότητα ριζικά αὐτονομημένη ἀπέναντι στίς διαπλαστικές καί καθορίζουσες διαθέσεις τοῦ λόγου (ὅπως τίς ἐξέφρασε χαρακτηριστικά ὁ Χέγκελ). Ἡ ἀξίωσή του νά καθορίζη ἐκ τῶν προτέρων τί εἶναι καί τί δέν εἶναι πραγματικό θά τό ὀδηγήσῃ σέ μίαν ἀντιπαράθεση μέ τήν ὕλική ζωή πού θά ἀποβῆ μοιραία γι' αὐτό, διανοητικά ἀλλά καί πολιτικά. Τά δύστροπα καί ἀνώμαλα δεδομένα (εἰδικά, ἄς τό ἐπαναλάβουμε, ὅταν μιλάμε γιά τίς βιωμένες ἐμπειρίες ἱστορικῶν ὄντων) θά πολλαπλασιάζονται σέ τέτοιο βαθμό πού —ἀκόμα κι ἂν τό ἐν λόγω παράδειγμα ἡγεμονεύῃ μέσα ἀπό μιά σειρά πολιτικοοικονομικούς μηχανισμούς— σέ κάποια στιγμή θά συγκροτήσουν μίαν ἀνεπίσημη ἐναλλακτική ἰδεολογία, στήν ὁποία θά συμπυκνώνεται τώρα κάθε διανοητική καί κοινωνική δυναμική. Αὐτό σημαίνει ὅτι ἡ κυρίαρχη ἰδεολογία, ὅσο κι ἂν ἐξωτερικά διατηρεῖ τήν πρόφαση ἑνός ἐλεγκτικοῦ συστήματος, στήν πραγματικότητα ἔχει ἀπωλέσει τήν νομιμότητά της, δέν δεσμεύει πλέον τίς συνειδήσεις καί ἄρα ἔχει ἱστορικά ὑπερκερασθῆ.

Δέν ὑπάρχει βέβαια ἀμφιβολία ὅτι μέσα ἀπό τήν ἀνατροπή αὐτή τό μόνο πού μαρτυροῦμε εἶναι τήν ἱστορική διάψευση μιᾶς ἰδεολογίας, πρᾶγμα πού δέν σημαίνει μέ κανένα τρόπο ὅτι ἐκείνη πού τήν διαδέχθηκε στό προσκήνιο τῆς κοινωνικῆς πράξης ἔχει *ipso facto* ἀποδείξει τήν ἀλήθεια της. Ἡ ἀναμφισβήτητη κρίση τῶν ἰδεολογιῶν στήν ἐποχή μας δέν συνιστᾷ μέ κανένα τρόπο τό «τέλος τῆς ἰδεολογίας», ὅπως βιαστικά συνεπέρανε ὁ τεχνοκρατικός θετικισμός στήν πολιτική σκέψη ἤδη ἀπό τήν δεκαετία τοῦ ἐξήντα (μέσα ἀπό τίς ἀναλύσεις π.χ. τοῦ Ντάνιελ Μπέλλ). Τό ἱστορικό νόημα δέν συλλαμβάνεται παρά ἀπό μιά ἰδεολογική σκοπιά: ἄρα τό δίλημμα δέν εἶναι ἰδεολογικότητα ἢ μή (ἰδεολογία ἢ ἐπιστήμη, κατά τήν διατύπωση τοῦ Ἀλθουσσέρ), ἀλλά ἡ ἐπιλογή ἀνάμεσα στίς τρέχουσες ἰδεολογίες ἐκείνης πού φαίνεται νά ἀνταποκρίνεται πιό ἱκανοποιητικά στήν ἀποκρυσταλλωμένη ἱστορική συνείδηση τοῦ καιροῦ μας, κι αὐτό μέχρι νά προκύψουν οἱ νέες ἀνατροπές. Τό ἕνα θεωρητικό παράδειγμα ἀντικαθίσταται πάντα ἀπό ἕνα ἄλλο τέτοιο, ἀπό ἕνα νέο ἐρμηνευτικό σχῆμα πού τακτοποιεῖ τά πράγματα ἀπό μιά διαφορετική σκοπιά, χωρίς αὐτό νά συνιστᾷ καί κάποιο ἀπόλυτο καταληκτικό σημεῖο στήν ἀνέλιξη τῆς θεωρητικῆς καί τῆς πρακτικῆς ζωῆς. Ἔτσι κάθε τέλος, κάθε *terminus ad quem*, εἶναι ταυτόχρονα καί ἡ ἀρχή τοῦ ἐπόμενου ἱστορικοῦ κύκλου πού θά καταλήξῃ στήν διάψευση μέ τήν σειρά της τῆς σημερινῆς νικητριάς θεωρίας κ.ο.κ. εἰς ἄπειρον.

Ἡ μετάβαση ὅμως ἀπό ἕνα στό ἄλλο στάδιο τῆς ἀνάβασης αὐτῆς ἀντιπροσωπεύει ἕνα οὐσιαστικό κέρδος. Ἔχει κεφαλαιώδη σημασία νά γνωρίζῃς ὅτι μιά ἐξηγητική ὑπόθεση δέν εἶναι ἀληθής, ὅσο κι ἂν ἐξακολουθεῖς νά ἀγνοῆς τήν ἀπόλυτη καί τελεσίδικη ἀλήθεια γιά τό σῶμα τῶν φαινομένων τό ὁποῖο ἐρευνᾷς. Αὐτό λοιπόν πού περιγράφουμε ἐδῶ δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά μιά στρατηγική ἐπιστημικοῦ ἀποκλεισμοῦ πού ὅσο κι ἂν δέν ἔχῃ καμμία ἐγγύηση ἐκ τῶν προτέρων ὅτι σέ φέρνει κοντύτερα σέ κάποιο νοητό τέλος (τήν τελειωτική ἀλήθεια περί τῶν πραγμάτων καθ'αυτῶν), ἐν τούτοις ὑπόσχεται τήν ἀπαλλαγή ἀπό θεωρητικά βάρη



πού τό ψεύδος τους είναι κατάδηλο. Πρόκειται για μία *via negativa* πρὸς τὴν κατεύθυνση ἑνὸς ἰδεατοῦ στόχου (τῆς ἀλήθειας), ὁ ὁποῖος ὅμως ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν φύση του ὡς ὀρίζοντος ἐντὸς τοῦ ὁποῖου διεξάγεται συντεταγμένα καὶ συγκροτημένα ἡ συλλογικὴ πράξη τῆς ἐπιστήμης δὲν εἶναι δυνατόν νά ποῦμε ὅτι τὸν ἔχουμε κατακτήσει στὴν κάθε συγκεκριμένη στιγμή τῆς ἀναζήτησης. Ἡ ἐπιστήμη εἶναι κίνηση πρὸς τὴν ἀλήθεια, καὶ ὄχι ὀλοκληρωτικὴ κατάκτησή της. Ἀπὸ τὴν σκοπιὰ τοῦ ἐρευνῶντος νοῦ, ἀπὸ τὴν σκοπιὰ τοῦ ἐνεργοῦ ἱστορικοῦ ὑποκειμένου, θά βρισκόμαστε στὸ διηνεκές *in medias res*. Ἡ μὲν ἄλλα λόγια καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα καὶ ἡ ἱστορικὴ πράξη εἶναι μιά ἄπειρη προχωρητικὴ διαδικασίᾳ ὑπερβάσεων καὶ ἀνατροπῶν χωρὶς προκαθορισμένο τέλος, καὶ χωρὶς πολλές φορές τὴν συναίσθηση ὅτι ὑπάρχει κἂν κίνηση πρὸς μιά σαφῆ κατεύθυνση.

Ἡ σχέση μας πρὸς τὴν ἔννοια τῆς ἀλήθειας, καὶ ἰδιαίτερα στὸν χῶρο τῆς ἱστορικῆς σκέψης, εἶναι ἐκείνη ἑνὸς συλλογικοῦ Ἐγὼ πρὸς ἕνα ἄπειρο ἀντικείμενο πού διαρκῶς τοῦ διαφεύγει ἀπὸ τὰ ἐννοιολογικά του δίκτυα, μιά ἀσυμπτωματικὴ δηλ. στὴν καλλίτερη περίπτωση κίνηση πρὸς ἕνα ἰδεῶδες ἀντιστοιχίας λόγων καὶ πραγμάτων πού τό θέτουμε διανοητικά ἀλλὰ ἀδυνατοῦμε νά τό πραγματώσουμε μέσα σέ ἱστορικό χρόνο. Ἡ μιά ἰδεολογία ἠττάται ἀπὸ μιά ἄλλη, καὶ ὄχι ἀπὸ τὴν τετελεσμένη καὶ ἀνόθευτη Ἀλήθεια, ὀριζόμενη ὡς τὴν παρουσία μέσα στὸν συλλογικό νοῦ τοῦ πλήρους σώματος τῶν ἀντικειμενικά ὑπαρκτῶν πραγμάτων. Παρά τό γεγονός ὅμως αὐτό, ἡ ὡς ἄνω ἔννοια τῆς Ἀλήθειας παραμένει τό κανονιστικὸ ἰδεῶδες —μέ τὴν Καντιανὴ ἔννοια— πού δίνει σχῆμα στὴν διαδικασία τῆς ἱστορικῆς ἔρευνας: γιὰ τὸν ἀρνητικὸ τουλάχιστον λόγο ὅτι ἡ ἀπουσία του θά καθιστοῦσε ἐντελῶς μάταιη τὴν προσπάθεια γιὰ τὴν διαλεκτικὴ διασύνδεση τοῦ λόγου μέ τό ὑλικὸ ὑπόβαθρό του, καὶ ἄνευ νοήματος τοὺς ἰσχυρισμούς πού προβάλλουν (καὶ ὀφείλουν νά προβάλλουν) οἱ διαγωνιζόμενες ἰδεολογίες ὅτι ὑπερέχουν ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἡ ἐξηγηματικὴ τους ὑπόθεση παρέχει μίαν «ἐφαρμογή» (*fit*) πάνω στὰ πράγματα πού εἶναι πιὸ περιεκτικὴ, ἀφήνει δηλ. λιγώτερα ἀντικειμενικῶς διεγνωσμένα γεγονότα ἔξω ἀπὸ τό λογικὸ της δίκτυο.

#### V. Διαδικαστικὲς προϋποθέσεις

Αὐτό πού ὑπολείπεται εἶναι μιά ἀναφορά στὶς συνθήκες γιὰ τὴν πρακτικὴ δυνατότητα τοῦ σχήματος πού σχεδιάσαμε στὰ προηγούμενα. Μπροστά ἀπ' ὅλους προβάλλει ἕνας ὅρος πού πηγάζει ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν δεοντολογία τῆς κριτικῆς ἀντιπαράθεσης καὶ ἀνταλλαγῆς. Πρόκειται γιὰ ἕνα ὑπερέχον ἠθικὸ αἶτημα μέ πρακτικὲς ἐπιπτώσεις ὡς πρὸς τὴν σύνθεση καὶ λειτουργία τοῦ θεσμικοῦ πλαισίου ἐντὸς τοῦ ὁποῖου διεξάγεται ὁ ἀνταγωνισμὸς τῶν ἱστορικῶν λόγων: ἀπόλυτη ἐλευθερία κατὰ τὴν συγκρότηση καὶ διακίνηση κάθε μορφῆς ἰδεολογικῶν σχημάτων, ἀπὸ τὰ πιὸ παραδοσιακά καὶ συντηρητικά (μέ τὴν εὐρεῖα ἔννοια ὅτι ἐκφράζουν μιά περιρρέουσα συναίνεση σχετικὰ μέ τίς θεμελιακὲς ἀξίες τοῦ κοινοῦ βίου) μέχρι καὶ τὰ πιὸ ρηξικέλευθα καὶ προσβλητικὰ κάποιου «κοινοῦ αἰσθήματος» ἢ κάποιας κοινωνικῆς ὀρθοδοξίας. Τὰ ἀποκλίνοντα καὶ διαζευτικὰ αὐτὰ παραδείγματα θά πρέπει νά θεωρηθῆ ἐκ τῶν προτέρων ὅτι ἀπολαμβάνουν τό διαδικαστικὸ (*procedural*, κατὰ τὴν ἔννοια τοῦ Ρῶλς<sup>12</sup>) δικαίωμα νά ἐπεκτείνουν τίς ἐρευνητικὲς τους



δραστηριότητες χωρίς κανένα περιορισμό προς όποια πτυχή του κοινωνικού γίνεσθαι επιλέγουν και να τήν ἐρμηνεύσουν κατά βούλησιν. Τό γεγονός ότι ἐνδεχομένως ἀφίστανται ἀπό τά γενικῶς παραδεκτά και εἰωθότα δέν μπορεῖ νά μετράη ἐναντίον τους εἴτε στό ἐπιστημονικό εἴτε στό πολιτικό ἐπίπεδο. Κατ' ἀντίστροφο λόγο, ἡ κοινωνικά «καταξιωμένη» ἰδεολογία δέν μπορεῖ νά θεωρηθῆ ὅτι ἀπολαμβάνει κανενός τύπου προβάδισμα ἢ προνόμιο. Δέν εἶναι παραδεκτό νά ὑπάρχουν ἐπίσημα προστατευόμενες ἰδεολογίες. Θά πρέπει μ' ἄλλα λόγια νά καταστῆ θεσμικά και κοινωνικά λειτουργική ἢ φιλοσοφική «προαποδοχή» (presumption) —τῆς ὁποίας τόσο γλαφυρά ὑπεραμύνεται ὁ Τζ. Στ. Μίλλ<sup>13</sup>— ὅτι ἂν ἡ δυναμική πρὸς τήν ἀλήθεια εἶναι ὄντως ἡ ἀνοιχτή διαδικασία τῶν ἀνατροπῶν και τῶν διαψεύσεων πού περιγράψαμε, τότε ἡ ἐπιστημική ὄθηση πρὸς τά ἐμπρός ἔχει πολύ μεγαλύτερη πιθανότητα νά προέλθῃ ἀπό τούς κόλπους τῶν ἀνορθοδόξων και αἰρετικῶν κοσμοσχημάτων παρά ἀπό τήν πλευρά τῆς παγιωμένης και ἡγεμονικῆς ἰδεολογίας. Μέσα σέ μιάν ἱστορική προοπτική τό φιλοσοφικό στοίχημα εἶναι ὅτι ἡ τρέχουσα συναίνεση περί τοῦ ἀληθοῦς και τοῦ ἀγαθοῦ θά ἀνατραπῆ και ἡ κοινή συνείδηση θά προσχωρήσῃ σέ ἀντιλήψεις και παραδοχές πού σήμερα ἐκφράζονται ἀπό μειονοτικές και ἀνατρεπτικές κοινωνικές και διανοητικές ὁμάδες. Ἡ μεθοδολογική αὐτή παραδοχή εἶναι τό λειτουργικό θεμέλιο τοῦ κριτικοῦ στοχασμοῦ.

Μιά δεύτερη συνθήκη πού πηγάζει λογικά ἀπό τήν προηγούμενη εἶναι ὅτι κανένα ἀπό τά διαγωνιζόμενα παραδείγματα δέν ἐπιτρέπεται νά κερδίσῃ κατά τήν ἀναμέτρηση αὐτή χρησιμοποιοῦντας ἐξωεπιστημονικά ἐργαλεῖα, μέσα δηλ. ἀπό μιὰ «στρατηγική» —σύμφωνα μέ τόν ὀρισμό τοῦ Χάμπερμας<sup>14</sup>— παρέμβαση στήν διαδικασία τῆς διανοητικῆς διαπάλης. Ἡ χρήση ὑλικῆς ἰσχύος γιά τόν διακανονισμό τῶν ἰδεολογικῶν ἀναμετρήσεων παραβιάζει αὐτομάτως τήν πρωταρχική προϋπόθεση γιά τήν συγκρότηση τῆς διαλεκτικῆς κοινότητας, ὅπου ἡ ἀποτίμηση τῶν λόγων διεξάγεται μέ ἀναφορά στό κατά πόσο πληροῦν τά κριτήρια ὀρθότητος πού ἡ ἴδια ἡ συγκροτημένη ἐρευνητική κοινότητα προκρίνει. Αὐτό συνεπάγεται τήν κρισιμώτατη ἀπό τή σκοπιά τῆς ἱστορικῆς ἐμπειρίας τοῦ αἰῶνα μας θέση ὅτι οἱ φορεῖς και ἐκπρόσωποι τοῦ κάθε ἰδεολογικοῦ παραδείγματος πρέπει νά θεωροῦνται, ἀπό τήν φύση τους ὡς διανοητῶν, δεσμευμένοι στήν θεωρητική πρόταση πού προβάλλουν ἐπειδή ἡ πρόταση αὐτή παρέχει μιὰ πῶς ἰκανοποιητική, συγκριτικά μέ τίς ἀντίπαλες, ἐφαρμογή πάνω στό σῶμα τῶν ἀντικειμενικῶν δεδομένων. Ἐνας μαρξιστής π.χ. ἢ ἕνας χριστιανός γιά νά διαπιστευθῆ ὡς μέλος μιᾶς διανοητικῆς κοινότητος θά πρέπει νά θεωρῆ τόν ἑαυτό του δεσμευμένο στήν ἐξηγητική και προβλεπτική ἰσχύ τοῦ παραδείγματος πού πρεσβεύει, και ὄχι στόν ὅποιο κομματικό ἢ γραφειοκρατικό μηχανισμό πού ἐπικαλεῖται τήν αὐτή ἰδεολογία<sup>15</sup>.

Ὁ διανοητής (και ἡ κατηγορία αὐτή περιέχει δυνάμει ὅλα τά κοινωνικά ὑποκείμενα πού ἀσπάζονται μιάν ἰδεολογία) ὑπερασπίζεται τήν ἰδεολογία του γιά τόν προαναφερθέντα ἐπιστημικό λόγο: ἐπειδή δηλ. πιστεύει ὅτι προσφέρει μιὰ πῶς ἐπαρκῆ ἐξήγηση τῆς πραγματικότητας, και ὄχι ἐπειδή τυχαίνει νά ἐξυπηρετῆ τά ὑλικά συμφέροντα τῆς ὁμάδας στήν ὁποία ἀνήκει. Στήν διαλεκτική ἐνότητα θεωρίας και πράξης (πού ἐξακολουθεῖ νά παρέχῃ τόν ὀρίζοντα τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ μιὰ και εἶναι αὐταπόδεικτο ὅτι δέν στοχαζόμαστε γιά νά στοχαζόμαστε ἀλλά γιά νά δώσουμε ἕλλογο σχῆμα στήν κοινή μας ζωῆ) θά πρέπει ἐν τούτοις νά



θεωρήσουμε ότι —άν είναι θεμιτή επιδίωξη ή 'Αλήθεια μέ τόν τρόπο πού τό όρίσαμε πιά πάνω— ή προτεραιότητα ανήκει στόν έννοιολογικό πυρήνα πού κατευθύνει μιάν έμπειρική δραστηριότητα. Καί αυτό άν δέν θέλουμε νά ξεπέσουμε σέ ένα πρακτικισμό όπου ή de facto ύλική επικράτηση κυρώνει έκ τών ύστέρων τήν όποιαδήποτε ιδεολογική σύλληψη: πού σημαίνει ότι για νά σέ πείσω θά σέ καθυποτάξω ή ότι ή πειθώ ισοδυναμεί μέ φυσική έπιβολή. "Αν ύφίσταται ή φιλοσοφία, όποιουδήποτε ιδεολογικού προσανατολισμού, αυτό σημαίνει ότι ύπάρχει (πραγματικά ή δυνάμει) μιά κοινότητα τής όποίας τά μέλη έχουν έθελοντικά αποδεχθή τόν κανόνα ότι αυτό πού κρίνει τήν ύπεροχή ή τήν ύστέρηση ενός λόγου δέν είναι ή θέση του έκφραστού του στό έξωφιλοσοφικό σύστημα έξουσίας, αλλά ή λογική συγκρότηση μιās ιδέας, ή έμπειρική της άναφορά καί ή προβλεπτική της ισχύς. Argumenta ad hominem καί argumenta ad baculum δέν έχουν καμμιά θέση στην διαλεκτική άναμέτρηση. 'Η φιλοσοφία άκυρώνεται ως τέτοια άν έξαρτηθή πολιτικά από συγκροτημένους πόλους έξουσίας. 'Αντίθετα, μόνο μέ τήν χειραφέτησή της από τήν έξουσιαστική λογική τής καθημερινής πολιτικής σκοπιμότητας μπορεί νά συνεισφέρει στόν κοινωνικό άνασχηματισμό.

Γιά νά καταστή όμως δυνατή ή ως άνω κοινωνική αυτόνόμηση τής διάνοιας —όχι, έπαναλαμβάνουμε, μέ σκοπό τήν άποφυγή του καθήκοντος τής ιστορικής στράτευσης, αλλά για τήν πιά άποτελεσματική έκπλήρωσή του— θά πρέπει νά θεωρήσουμε ότι οί φορείς του κριτικού στοχασμού χειραφετούνται από τίς σχέσεις ύποταγής πού τείνουν νά τούς μετατρέψουν σέ άνοες έκτελεστές τών έπιταγών τών κυρίαρχων ομάδων (καί σ' αυτές περιλαμβάνω όλες όσες νέμονται τήν έξουσία μέ όποιοδήποτε τρόπο). Τίς τυπικές συνθήκες για τήν αποδέσμευση τής επιστημονικής κοινότητας από τήν τρέχουσα πολιτική σκοπιμότητα τίς διετύπωσε μέ σαφήνεια ό Μάξ Βέμπερ<sup>16</sup> στις άρχές του αιώνα, όπου ή θέση του για μιάν επιστήμη «άπαλλαγμένη άξιών» θά πρέπει νά έκληφθή σαν αίτημα για τήν άπροκατάληπτη κριτική θεώρηση όλων τών ιδεολογικών στάσεων —καί όχι φυσικά σαν τό άνόητο αίτημα νά πάψη ή κοινωνική σκέψη νά άσχολεϊται μέ άξιολογικές άποτιμήσεις του πραγματικού, άφοϋ αυτό είναι τό μόνο δυνατό περιεχόμενό της. Τό μόνο «σφάλμα» του Βέμπερ ήταν πιθανώς ότι θεώρησε λίγο πολύ τετελεσμένο τόν διαχωρισμό επιστήμης καί έξουσίας πού έπιζητούσε. "Αν όμως λάβουμε ύπ' όψη τήν έντονη ήθική διάσταση του στόχου όπως τόν όρίζει τότε θά πρέπει νά δεχθούμε ότι εξακολουθεί νά ισχύη σαν καίρια κανονιστική προσταγή, ή όποία έρχεται σέ ριζική αντίθεση καί μέ τήν τεχνοκρατική άποστέωση τής επιστήμης αλλά καί μέ τήν καζουϊστική έξαχρείωση τών ριζοσπαστικών ιδεολογιών του καιρού μας. 'Ο κριτικός λογισμός είναι αυτοσκοπός καί όχι μέσο για τήν διεκπεραίωση έξωφιλοσοφικών διαφερόντων. Τό θετικό για τήν εποχή μας είναι ότι έχουν τουλάχιστον γίνει σχεδόν καθολικά άποδεκτοί οί τυπικοί θεσμοί πού διασφαλίζουν τήν συνειδησιακή αυτόνομία ως θεμέλιο τής κοινωνικής έλευθερίας, καί έχει θεωρητικά καί ιστορικά καταρρεύσει μιά άρνητική στάση άπέναντι στα τυπικά δικαιώματα πού διέβλεπε έδω μόνο ιδεολογική έξαπάτηση καί πρόσχημα για κοινωνικό καταναγκασμό. Βέβαια παραμένει άκέραιο τό ζητούμενο νά προσδοθή τό ευρύτερο δυνατό κοινωνικό περιεχόμενο στους «διαδικαστικούς» (procedural) αυτούς θεσμούς γιατί από μόνοι τους άποτελούν μόνο τόν σκελετό του κτιρίου. Κάτι τέτοιο



ὅμως ἀπαιτεῖ ἀνάμεσα στ' ἄλλα συλλογική δουλειά γιά ἓνα αὐτοπροσδιορισμό τῶν διανοουμένων καί τήν ἀπαλλαγή ἀπό τήν συμπλεγματική νοοτροπία ὅτι ὀφείλουν νά εἶναι θεράποντες καί ἐκτελεστές καθηκόντων ἐκπορευομένων ἀπό πολιτικά ἐπιτελεῖα πού δῆθεν δέν χρειάζονται ἄλλη ἱστορική κύρωση ἀπό τό γεγονός ὅτι λειτουργοῦν σάν τέτοια καί ἐλέγχουν «μηχανισμούς».

Τήν ἀνάγκη γιά τόν αὐτόνομο ρόλο τοῦ κριτικοῦ λόγου στήν ἱστορική διαπάλη τήν διέγνωσε στά πλαίσια τῆς ριζοσπαστικῆς κοινωνικῆς σκέψης καί ὁ Κάρλ Μάνχαϊμ<sup>17</sup> μέ τήν ἀμφιλεγόμενη θέση του περί τῆς προϊούσης ἀποκοπῆς τῶν διανοουμένων ἀπό τό ταξικό τους ὑπόβαθρο μέ τρόπο πού νά συγκροτεῖται ἓνα στρῶμα κοινωνικά «αἰωρουμένων» στοχαστῶν». Ἡ ἰδέα αὕτη —προμηνύματα τῆς ὁποίας βρίσκει κανεῖς στίς ἀναλύσεις τοῦ Τοκβίλ ὡς πρός τήν λειτουργία τῶν ριζοσπαστῶν φιλοσόφων κατά τήν προετοιμασία τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης<sup>18</sup> —εὐκολα βέβαια βάλλεται ἂν τήν ἐρμηνεύσουμε ὡς διάγνωση μιᾶς κοινωνιολογικῆς πραγματικότητας. Ἡ ἐμπειρική κατάσταση φαίνεται σήμερα νά δείχνη τό ἀκριβῶς ἀντίθετο: ἀντί γιά στοχαστική «αἰώρηση» παρατηροῦμε τόν ἠθελήμενο ἐξανδραποδισμό τεχνοκρατῶν καί κομματικῶν προπαγανδιστικῶν σέ ἐξουσιαστικές σκοπιμότητες. Τό αἶτημα ὅμως πάλι τοῦ Μάνχαϊμ γιά κοινωνική χειραφέτηση τοῦ διανοητῆ θά πρέπει νά ἐρμηνευθῆ ὡς ἠθική ἐπιταγή πού συμπυκνώνει τούς ὅρους γιά τήν δυνατότητα ἑνός ἀντικειμενικοῦ βλέμματος μέσα στό καλειδοσκόπιο τῆς ἱστορικῆς πράξης. Μόνον ἡ θεσμική πραγμάτωση αὐτῆς τῆς ἐπιστημολογικῆς συνθήκης παρέχει τήν ἐλπίδα νά ἀποφύγουμε τόν φαῦλο σχετικισμό πού ἀπειλεῖ τήν «καθαρά» ἱστορική σκέψη, τόν ἄκρατο δηλ. ἰδεολογισμό (: τά πάντα εἶναι ἰδεολογία καί τίποτ' ἄλλο). Τό πῶς πραγματώνεται ὁ ὅρος αὐτός θά μᾶς τό περιγράψη βέβαια μιά κοινωνιολογία καί μιά δεοντολογία τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ χώρου, ὅπου ἡ ἐκπαιδευτική διαδικασία θά περιγράφεται ὄχι ὡς ἐκβιασμός ἀνυπεράσπιστων συνειδήσεων ἀπό κάποιους φωτισμένους ἐπαῖοντες ἢ ὡς ἐπιβολή μιᾶς κοινωνικῆς ὀρθοδοξίας, ἀλλά ὡς συστηματική ἐκθεση τῶν μετόχων τῆς διαλεκτικῆς διαδικασίας σέ ὅλες τίς ὑπάρχουσες ἰδεολογικές ἐπιλογές μαζί μέ μιά μεθοδική προσπάθεια νά δειχθῆ τό εὖρος τῆς ἐμπειρικῆς ἐφαρμογῆς, τά ἐπιτεύγματα καί οἱ καταρρεύσεις τῆς κάθε μιᾶς.

Ἐνα τρίτο τέλος προαπαιτούμενο, εἶναι αὐτό πού ἔχει νά κάνη μέ τήν ἐσωτερική ὀργάνωση τοῦ κάθε ἰδεολογικοῦ παραδείγματος, μέ τήν μεθοδολογική δηλ. συγκρότησή του. Οἱ φορεῖς μιᾶς ἰδεολογίας, καί ἰδίως ἐκεῖνοι πού συμπυκνώνουν τήν ἐπιστημονική συνείδηση γύρω ἀπό τήν ὁποία κρυσταλλώνεται, εἶναι ὑποχρεωμένοι πρῶτα ἀπ' ὅλα στήν κατά τό δυνατόν ἐπακριβῆ λογική διασάφιση τῶν κεντρικῶν ἐννοιῶν της. Τί τέλος πάντων ἐννοοῦμε ὅταν λέμε «κοινωνική τάξη», «ᾠφέλεια», «ἀνάγκη», «ἐλευθερία» κτλ. κτλ. Μιά σύστοιχη ἐπιταγή εἶναι ἡ μετάφραση τῶν λογικά συγκροτημένων κοσμοθεωρητικῶν συστημάτων σέ ἐρευνητικές στρατηγικές πού στοχεύουν στήν ὕλική πραγματικότητα, ἢ παραγωγή δηλ. ἀπό τό θεωρητικό ὄραμα ὑποθέσεων μέ ἐλέγξιμες ἐπιπτώσεις. Τό αἶτημα ἐδῶ εἶναι μιά συγκεκριμένη ἐρμηνεία τῆς ἱστορικῆς ζωῆς νά ἀποφέρη τό μέγιστο σέ χειροπιαστά πειραματικά ἀποτελέσματα, νά πλουτίσῃ δηλ. τίς ἐμπειρικές μας γνώσεις ὅσον ἀφορᾷ πτυχές τοῦ κοινωνικοῦ γίγνεσθαι πού ἀποσιωποῦνται ἢ ὑποβιβάζονται ἀπό τά ἐναλλακτικά παραδείγματα. Μιά ἰδεολογική θεώρηση εἶναι μεθοδολογικά ὑπο-



χρωμένη να «γεννάει» γεγονότα: πού δεν σημαίνει βέβαια να τά πλάθει εκ του μη όντος, αλλά να τά φέρνει στην επιφάνεια και να μάς ευαισθητοποιεί ως προς αυτά την στιγμή πού άλλες κοσμοαντιλήψεις παραμένουν αδιάφορες απέναντί τους. Η φάση τής ιστορικής ανόδου μιās ιδεολογίας (π.χ. τής σοσιαλιστικής τόν 19ο αί.) είναι συνδεδεμένη με τήν επιτυχία στον τομέα αυτό, με τήν αποκάλυψη δηλ. νέων στρωμάτων τής υλικής ζωής και τήν διατύπωση προβλέψεων σχετικά με τήν τροπή πού θά λάβει ως εκ τούτου ο άγώνας για τήν επαναθέσμιση του συλλογικού βίου. Η ιδεολογική θεώρηση δεν είναι κάποια ιερουργία, όπου γίνεται επαναληπτική επίκληση όρισμένων «άγιων» και άμεταβλήτων ιδεών, αλλά διατύπωση εύρετικών στρατηγικών και όσον τό δυνατόν συγκεκριμένη περιγραφή τών κοινωνικών συνθηκών υπό τις όποιες θά επιτευχθῆ μιá επιθυμητή αναδιοργάνωση του κοινωνικού παρόντος. Ίδεολογία δεν είναι μυστικισμός ούτοπισμός.

Τό αίτημα για τήν «μεταγλώττιση» τής ιδεολογίας σε πρακτικά πρότυπα ζωής και κοινωνικές προβλέψεις είναι προφανές ότι μεγιστοποιεί τις πιθανότητες για τήν ένδεχόμενη διάψευσή της, καθώς ή έμπειρική έρευνα (διεξαγόμενη και από τους ίδιους τους αντιπροσώπους του παραδείγματος υπό τήν επιστημονική τους ιδιότητα) είναι πλέον σε θέση να αντιπαραβάλλει τους ισχυρισμούς της με τήν διαφαινόμενη δυναμική τής κοινωνικής ζωής. Με τόν τρόπο αυτό είναι δυνατόν κανείς να διαγνώσει χονδρικά ότι έχει περάσει πλέον ή περίοδος τής ιστορικής άκμης ενός παραδείγματος, όταν διαπιστωθῆ ότι τά προγράμματα κοινωνικής έρευνας πού έμφορούνται άπ' αυτό είναι πλέον φθίνοντα. Έχουν στερέψει δηλ. οι προβλέψεις πού μπορεί να κάνει κανείς πάνω στην συγκεκριμένη θεωρητική βάση, και για να διασωθῆ ο «όραματικός» πυρήνας τής ιδεολογίας χρειάζεται να προστεθούν όλο και περισσότερες και όλο πιο περίπλοκες «επί τούτω» (ad hoc) υποθέσεις πού μόνο σκοπό έχουν να δικαιολογούν εκ τών ύστερων τις έμπειρικές του άποτυχίες. Γίνεται έτσι σαφές ότι ή διάσταση ανάμεσα στην ιδεολογία και τήν υλική πραγματικότητα είναι τόσο ριζική πού ή τελευταία άργά ή γρήγορα θά διαρρήξει τήν πρώτη. Όταν μέσα στην επιστημονική κοινότητα έχει διαμορφωθῆ μιá διάχυτη συναίνεση ότι τό έν λόγω παράδειγμα έχει εξαντλήσει τις εύρετικές και προβλεπτικές του δυνατότητες, τότε είναι δυνατόν να πῆ κανείς ότι πλησιάζει ή στιγμή τής ιστορικής διάλυσής του.

Η άπαίτηση για τήν μετατροπή τής ιδεολογίας σε σύστημα κοινωνικής έρευνας (και πολλά τέτοια είναι βέβαια δυνατόν να πηγάσουν από τόν ίδιο θεωρητικό κορμό, έτσι πού τό στέρεμα του ενός δεν συνεπάγεται υποχρεωτικά και τό στέρεμα τών υπολοίπων) μάς επιτρέπει να αποφύγουμε ένα βασικό κίνδυνο πού προέρχεται από μιάν αποκλειστικά Έγγελιανή κατανόηση τής διαδικασίας τής «ιστορικής άρνητικότητας», τής ανατροπής δηλ. τών ιδεολογικών σχημάτων μέσα από τά όποια στοχαζόμαστε αναγκαστικά τό ιστορικό γίνεσθαι. Η Έγγελιανή αντίληψη τής άρνητικότητας (τουλάχιστον στις ύστερες και μάλλον κυρίαρχες εκδοχές της) στηρίζεται ως γνωστόν στην αναδρομική λειτουργία του ιστορικού λόγου. Η φιλοσοφία «χρωματίζει τό γκρίζο με γκρίζο», και ή «γλαυκά τής Αθηνάς» ανοίγει πάντα τά φτερά της με τό λυκόφως<sup>19</sup>. Αυτό όμως σημαίνει ότι ή διάγνωση του ιστορικού τέλους μιās ιδεολογίας δεν μπορεί να γίνη παρά μόνο εκ τών ύστερων: όσο λοιπόν ο ιστορικός χρόνος συνεχίζεται (δηλ. για πάντα, αν άρνηθούμε —όπως



οφείλουμε— τόν ισχυρισμό περί τοῦ «τέλους» τῆς ἱστορίας) ἔχουμε δικαίωμα νά λέμε ὅτι δέν ἔχει διαψευσθῆ μιὰ ἰδεολογία παρά τίς ὅποιες πασίδηλες καί τρομακτικές ἱστορικές της καταρρεύσεις. "Ὅσο π.χ. κι ἂν οἱ Ἐνατολικοευρωπαϊκές κοινωνίες τοῦ τέλους τοῦ 20οῦ αἰ. ἐξέμεσαν τόσο πανηγυρικά τόν σταλινισμό θά μπορούσε κάποιος νά πῆ ὅτι δέν χρειάζεται νά «ἀπελπιζόμαστε» γιατί «πιστεύουμε» ὅτι αὐτός θά θριαμβεύσῃ τόν 21ο, κι ἂν μᾶς ἀπογοητεύσῃ ὁ 21ος, ὑπάρχει καί ὁ 22ος κ.ο.κ. Αὐτοῦ τοῦ εἴδους ὅμως ἡ ἱστορική «πίστη» δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά σκοταδιστικός μυστικισμός χτισμένος πάνω στήν βαθειά περιφρόνηση τῆς ἱστορικῆς ἐμπειρίας καί τῆς ἐπιστημονικῆς μεθόδου. Στήν πραγματικότητα ἦταν δυνατόν νά προβλέψῃ κανεῖς τήν κατάρρευση αὐτῆς τῆς συγκεκριμένης ἐκδοχῆς τοῦ μαρξιστικοῦ παραδείγματος, ἂν ὄχι ἀπό τήν ἀρχή κιόλας τοῦ αἰῶνα μας (ἂν καί αὐτό συζητεῖται), τουλάχιστον μέ βεβαιότητα σχεδόν ἀπό τό 1968 καί μετά.

Ἡ ἐπανεισαγωγή λοιπόν τῶν κριτηρίων καί τῶν ἐλέγχων τῆς ἐπιστημονικότητας (τῆς ἐπιστημονικότητας ὅπως τήν ὀρίζει ἡ ἴδια ἡ ἱστορικά συγκροτημένη ἐπιστημονική κοινότητα, κι ὄχι κάποια ἐπιβλέπουσα «πρωτοπορία») σκοπό ἔχει τήν ματαίωση τοῦ ὡς ἄνω «ἱστορικοῦ» σοφίσματος. Συνεπάγεται τήν ἀποκατάσταση τοῦ δικαιώματος τοῦ κριτικοῦ λόγου νά δουλεύῃ στήν ἱστορία ὄχι μόνο ἀναδρομικά ἀλλά καί προοπτικά: ὄχι νά διαπιστώνῃ μόνο τετελεσμένες καταρρεύσεις ἀλλά νά προλέγῃ, καί προλέγοντας νά ἀπαιτῆ, τήν ἀνατροπή θεσμῶν, συστημάτων καί ἰδεῶν πού ὑπάρχουν μέν, ἀλλά ἔχουν ἐξαντλήσει κάθε λόγο γιά νά ὑπάρχουν ἐπειδή λειτουργοῦν πλέον ὡς βιαστές καί ὄχι ὡς διαμεσολαβητές τῆς ζωντανῆς πράξης. Στήν τελευταία ἀνάλυση ὁ μόνος τρόπος γιά νά ἀνακαλύψουμε τήν ἀλήθεια —ἢ μᾶλλον, ὅπως λέμε ἐδῶ, γιά νά πολεμήσουμε τό ψέμα— στήν ἱστορία, εἶναι *κάνοντας ἱστορία*, μέσα δηλ. ἀπό τήν ἐπιστροφή στά πράγματα. Αὐτό σημαίνει: στό διανοητικό ἐπίπεδο τήν ἀσίγαστη καί χωρίς σκοπιμότητες καί προλήψεις μελέτη ὄλων τῶν πηγῶν, τῶν καταλοίπων, τῶν μαρτυριῶν καί τήν ἐρμηνεία τους ἀπό ὅσο πιά διαφορετικές σκοπιές εἶναι δυνατόν· καί στό πρακτικό (ἂν καί ἐδῶ τά πράγματα εἶναι πολύ πιά δύσκολα) τήν συμμετοχή στήν ἱστορική πράξη γιά νά μάθουμε ἔτσι ἀπό μέσα, ἀπό τήν προσωπική μας ἐμπειρία, τήν ἀλήθεια ἢ τό ψέμα τῶν περίτεχνων λόγων τοῦ τάδε ἢ τοῦ δεῖνα δεξιοτέχνη τῆς «καθαρῆς» ἰδεολογίας.

Ἱστορικότητα τελικά σημαίνει κριτικότητα «ἄνευ ὄρων»: κριτικότητα μέχρι καί τήν διάψευση καθαγιασμένων καί «ἱερῶν» ἀρχῶν, μέχρι καί τήν αὐτοδιάψευση ἀκόμα ὅταν βλέπουμε νά διαλύονται μέσα στήν δίνη τῆς ἐμπειρίας οἱ ἀξίες πάνω στίς ὅποιες εἶχαμε κάποτε ὀρμηθῆ —μὴν ξέροντας τίποτε καλλίτερο— νά χτίσουμε τό ἐγώ μας. Μόνο ἔτσι ὑπάρχει ἐλπίδα (: ὄχι ἐγγύηση) ὅτι θά ἀναδυθῆ στό νοητό ὄριο ἐκείνη ἡ δυνητική ἱστορία «ὑπό καθολικὴν ἔποψη» πού ζητοῦσε ὁ Κάντ, μιὰ δυναμική πού θά ἀποφέρῃ τήν κοινωνία τῶν ἀνθρώπων ὡς ἀνθρώπων, πέρα ἀπό κάθε μορφῆς σύνορα καί χωρισμούς πού διαμόρφωσε ἡ ἐμπειρική τυχειότητα. Αὐτοῦ τοῦ τόπου ἡ ἱστορικότητα (πού δέν ἔχει καμμία σχέση μέ τό θέαμα τῆς ἀλληλοεξό-ντωσης γιά χάρη τῆς ὑλικῆς κυριαρχίας πού ἀποτελεῖ τό περιεχόμενο τῆς πολιτικῆς διαδικασίας τοῦ καιροῦ μας) ἀποδίδει καί τόν ὑπερέχοντα στόχο τοῦ κριτικοῦ στοχασμοῦ, αὐτοῦ δηλ. πού δέν δεσμεύεται ἀπ' αὐτό πού ὑπάρχει ἀπλῶς καί μόνο ἐπειδή ὑπάρχει. Αὐτοῦ πού συγκροτεῖται πάνω στήν βάση τῆς ἔσχατης καί ἀνταπό-δεικτης φιλοσοφικῆς ἀληθείας πού ἦταν ἀπό τήν πρώτη στιγμή —ὅπως δίδαξε ἤδη



ὁ Σωκράτης— ἐκείνη τῆς ἀμείλικτης αὐτοὑπονόμευσης καί τῆς ἐξ ἰδίων δυνάμεων ἀναδημιουργίας τοῦ συνειδητοῦ ἐγώ μέσα ἀπό τίς στάχτες τῶν ἐφήμερων προφάσεών του.

#### ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. G.W.F. Hegel, *Philosophie der Geschichte* (Stuttgart: Reclam, 1961), 42-47.
2. R.G. Collingwood, *The Idea of History* (London-Oxford-N.Y.: Oxford University Press, 1956), 210-217.
3. Collingwood, στό ἴδιο, 231-249.
4. Πρβλ. Johan Huizinga, "A Definition of the Concept of History" στό *Philosophy and History: The Ernst Cassirer Festschrift* (New York etc.: Harper and Row, 1963), 1-10.
5. Collingwood, ὅπ. παρ., 247: «Κάθε παρόν ἔχει καί ἓνα δικό του παρελθόν, καί κάθε φαντασική ἀνασυγκρότηση τοῦ παρελθόντος στοχεύει στό νά ἀναπαραστήσει τό παρελθόν αὐτοῦ τοῦ παρόντος, τοῦ παρόντος μέσα στό ὁποῖο τελεῖται ἡ πράξη τῆς φαντασίας, ὅπως τό ἀντιλαμβανόμαστε ἐδῶ καί τώρα».
6. W.H. Walsh, *Εἰσαγωγή στή Φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας* (Ἀθήνα: Μορφωτικό Ἰδρυμα Ἐθνικῆς Τράπεζης, 1985), 91-98. Ὁ ὅρος στήν Ἀγγλική εἶναι «colligation of inductions» καί ἀποδίδεται στήν ὡς ἄνω μετάφραση ὡς «διασύνδεση».
7. W. Windelband, "Geschichte und Naturwissenschaft" στό *Neukantianismus* (Stuttgart: Reclam, 1982), 164-173.
8. Hegel, ὅπ. παρ., 114.
9. Hegel, στό ἴδιο, 48-49. Πρβλ. ἐπίσης σ. 50: «Εἶναι ἀνάγκη νά λάβουμε τήν ἱστορία ὅπως εἶναι: πρέπει νά προχωρήσουμε ἱστορικά, δηλ. ἐμπειρικά».
10. Karl Mannheim, «The Ideological and the Sociological Interpretation of Intellectual Phenomena», στό *From Karl Mannheim* (New York: Oxford University Press, 1971), 116-131.
11. Walter Benjamin, "The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction" στό *Illuminations* (New York: Schocken, 1969), 217-251.
12. John Rawls, *A Theory of Justice* (Oxford: Oxford University Press, 1973), 85ff.
13. John Stuart Mill, "On Liberty" στό *The Utilitarians* (Garden City, N.Y.: Doubleday, 1961), 519-522.
14. Juergen Habermas, *Theorie des Kommunikativen Handens* (Frankfurt: Suhrkamp, 1988), Bd. 1, III.
15. Ἡ θέση γιά τήν κοινωνική αὐτονομία τοῦ κριτικοῦ στοχασμοῦ ἀποτελέσει τόν ἄξονα γύρω ἀπό τόν ὁποῖο μορφοποιήθηκε τό κίνημα γιά τήν ἀναζωογόνηση τοῦ θεωρητικοῦ Μαρξισμοῦ ἀπό τόν μεσοπόλεμο καί ὕστερα. Ἀποτελεῖ τήν κύρια μεθοδολογική πρόταση στήν σκέψη τοῦ Λέσεκ Κολακόβσκι ἀπό τήν ἐποχή πού ὄριζε ἀκόμα τόν ἑαυτό του σάν Μαρξιστή φιλόσοφο. Βλ. Leszek Kolakowski, "Intellectuals and the Communist Movement" στό *Towards a Marxist Humanism: Essays on the Left Today* (New York: Grove Press, 1968), pp. 158-172.
16. Max Weber, "The Meaning of 'Ethical Neutrality' in Sociology and Economics" στό Weber, *The Methodology of the Social Sciences* (New York: The Free Press, 1949), 1-47. Πρβλ. ἐπίσης στό ἴδιο, στό δοκίμιο μέ τόν τίτλο "'Objectivity' in Social Science and Social Policy", 49-112, μιά διατύπωση πού συμπυκνώνει τήν μεθοδολογική ἀναζήτηση τοῦ παρόντος κειμένου: "Whether the empirical-historical course of development was actually identical with the constructed one, can be investigated only by using this construct as a heuristic device for the comparison of the ideal type and the 'facts'" (101-102). Γιά μιά συνοπτική ἀναφορά στό ἔργο τοῦ Βέμπερ μέ ἰδιαίτερη ἔμφαση στό ζήτημα τῆς ἀντικειμενικότητας στίς κοινωνικές ἐπιστήμες βλ. Ἰωάννου Συκουτρῆ, «Εἰσαγωγή εἰς τήν μελέτην



τοῦ Max Weber "Ἡ ἐπιστήμη ὡς ἐπάγγελμα", στό *Μελέται καί Ἄρθρα* (Ἀθήνα: Ἑταιρεία Σπουδῶν Νοελληνικοῦ Πολιτισμοῦ καί Γενικῆς Παιδείας, χωρίς ἡμερομ., ἀνατύπωση τόμου τοῦ 1956), σσ. 275-318.

17. Karl Mannheim, *Ideology and Utopia* (New York: Harcourt, Brace, World n.d.) 153ff.
18. A. de Tocqueville, *The Old Regime and the French Revolution* (Garden City, N.Y.: Doubleday, 1955) part III, ch. 1.
19. G.W.F. Hegel, *The Philosophy of Right* (London-Oxford-N.Y.: Oxford University Press, 1967), 12-13.

ΠΕΡΙΚΛΗΣ ΒΑΛΛΙΑΝΟΣ  
DEREE COLLEGE  
ΑΘΗΝΑ